

Розділ III. КУЛЬТУРА ТА СУСПІЛЬСТВО. КУЛЬТУРА ПРОФЕСІЙНИХ СФЕР ДІЯЛЬНОСТІ

Part III. CULTURE AND SOCIETY. CULTURE OF PROFESSIONAL SPHERE OF ACTIVITY

УДК 008:069.01

МУЗЕЙ: ІДЕЯ І РЕАЛЬНІСТЬ У ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

Личковах Володимир Анатолійович, доктор філософських наук,
професор, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, м. Київ
volodymyr.lychkovakh@ukr.net, fatv@mail.ru

У контексті євроінтеграційних процесів у сучасній Україні досліджується ідея і феномен музею в його становленні і розвитку як культуротворчої інституції. Розглядаються історичні й національні форми музейного праксису, їхні репрезентації в культурологічній, естетичній та мистецтвознавчій літературі. Сучасна трансформація музейної справи в Україні розглядається крізь діяльність музею-садиби Тарновських у Качанівці, Черкаського обласного художнього музею, Чернігівського музею сучасного мистецтва «Пласт-Арт», історико-культурних пам'яток Чернігово-Сіверського краю. Підтримується ідея нового («уявного» – А. Мальро) музею, відкритого постмодерним шуканням в культурі інформаційного суспільства доби «дигітальної революції».

Ключові слова: музей, культуротворча функція музею, музеєзнавство, протомузей, «новий музей», постмузей, меценатство, музеїзація, діалог культур.

Постановка проблеми. Євроінтеграційні процеси в сучасній Україні охопили всі сфери соціального буття – від економічної до культурної. Відбувається трансформація багатьох традиційних форм матеріального і духовного життя людей. Це викликає ментальні, світоглядні, ціннісні, естетичні «зсуви» в аксіосфері суспільства як на рівні буденного, так і сакрального світо відношення («святотвідношення»). Трансформаційні процеси не полишили і «світ мистецтва» (А. Оліва) в його художньо творчій та інституалізованій формах. До останньої належить і музей, не лише як культурна, а й як культуротворча інституція, що забезпечує соціалізацію та інкультурацію людей засобами діалогу культурно-мистецьких цінностей у «вертикальних» і «горизонтальних» зрізах аксіосфери людства, країни, регіону. Ідея «музею» («мусейона»), що пройшла крізь історію європейської культури, набуває нових форм своєї реалізації в постмодерних проектах організації культурно-мистецького життя, в т.ч. в Україні (напр., проект «Мистецький Арсенал» [2]). Це робить дослідження еволюції феномену музею в його теорії та практиці актуальним і доцільним не лише в музеєзнавстві, але й в культурології, естетиці, мистецтвознавстві.

Огляд досліджень і публікацій. Останнім часом дослідження проблематики феномену музею та музейної справи в Україні значно активізувалися. Цьому сприяє розвиток музеєзнавства в академічному плані і як навчальної дисципліни, і як наукового напрямку в контексті культурології, естетики, мистецтвознавства. Сучасні українські дослідники традиційно спираються на роботи західних авторів, пов'язаних із проблемами сучасного музеєзнавства – Т. Едвардс, Д. Еліот, Т. Кемпбел, А. Мальро, Т. Пайпер та ін. Серед українських авторів до питань актуалізації мистецтва в музейних формах звертаються М. Бірюкова, Ю. Богуцький, І. Висоцький, О. Гладун, В. Карпов, В. Мазур, О. Пушонкова, О. Сидор-Гібелінда, О. Титаренко, О. Федорук, С. Шман та багато ін. теоретиків і практиків музейної справи.

Значну увагу музеєзнавству приділяють періодичні видання «Образотворче мистецтво», «Артанія», «Аркадія», «Мистецтвознавство України», «Українське мистецтвознавство», «Art-Line», «Четвер», «Парта», «Галерея», щорічник «Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини» (Інститут проблем сучасного мистецтва), наук. зб. «Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку» (РДГУ), фахові видання з культурології та мистецтвознавства НАКККіМ, Інституту культурології НАМУ тощо.

Слід відзначити і регіональні збірники та журнали, друковані деякими музеями й культурно-мистецькими центрами: «Музейний альманах» і матеріали конференцій з візуальної культури (Черкаси), Чернігівський культурологічний журнал «Дивосад», наук. зб. із музеєзнавства, підготовлені в музейному комплексі «Качанівка» (Чернігівська обл.) [7] тощо. У 2017 р. пройшла

Міжнародна конференція «Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності» (Київ), захищена кандидатська дисертація Н. Івановської «Проект «Мистецький Арсенал» у часопросторі культури України початку ХХІ ст.» (НАКККіМ).

Перелік авторів і публікацій можна продовжувати, але і згаданого вистачає для панорамного бачення сучасної ситуації в музеєзнавстві України. Отже, на сьогодні ця галузь наукового знання визначена як предмет теоретичних досліджень не лише в автономному ракурсі, а й в контексті культурології, естетики, мистецтвознавства. Однак сучасні євро інтеграційні процеси вимагають поглибленої проблематизації феномену музею в аспекті діалогу культур, порівняльного аналізу його становленні і розвитку як у Західній Європі, так і в Україні.

Мета статті – розкрити еволюцію ідеї і феномену музею в західноєвропейській та українській культурі для визначення можливостей «універсального діалогу» в музеєзнавстві і розбудови сучасних форм музейного праксису в умовах соціокультурної трансформації.

Виклад основного матеріалу. Ідея «музею» як зібрання артефактів культури і мистецтв є такою ж давньою, як і феномен людської цивілізації. Навіть, більш за те, наші знання про первісні цивілізації та культурогенез часто забезпечуються тими творами мистецтв, що збереглися у найдавніших археологічних пам'ятках – могилах і печерах, пірамідах і курганах, палацах і храмах, котрі, крім утилітарних і сакральних функцій, виконували роль сховища, скарбниці, «тезауруса» цінностей історії матеріальної й духовної культури.

Приміром, славнозвісна «Кам'яна могила» під Мелітополем, що візуально являє прадавню історію праукраїнської Аратти з її космогенезом та етнокультурологією. «Кам'яна могила» – найдавніше в світі джерело писемності. Як свідчить польський санскритолог М. Красуський, ще в V–IV тис. до Христа волхви святилища в Кам'яній могилі карбували написи на чурингах дошумерською і шумерською мовами. А за припущенням колишнього директора заповідника Б. Михайлова, уже тоді на Подніпров'ї склалася система «латинських» і «кириличних» літер [1; 8], які на полотнах А. Фурлета набувають вигляду рун (скандинавських рунічних написів) та інших древніх письмен, а також авторських стилізованих кодів-позначень. Усі вони так чи інакше нагадують відкриті Б. Михайловим серед петрогліфів печери «Підкова» (№ 53) піктографічні і буквені знаки, відомі згодом у багатьох культурах Дворіччя, Середземномор'я, Північного Причорномор'я. А там, де писемність, – там і етнокультурогенез.

Кам'яна могила

Коди культури тут зародились,
Аратта першу державу дала,
Може портали космічні відкрились,
Яв артанійський де перебува.
Нав міфотворчий тут теж розігрався,
А Прав небесний і досі шука
Матір Природи, земну Magna-Mater,
Оріїв-аріїв що окриля.
Графіті перші як ті піктограми
Иєрархічний порядок печер
Ладно тримають подальш від вандалів,
Акведук Духа наповнюють вщерть...

Так само репрезентативною щодо «музеефікації» первісної культури є і знана «Мезенська стоянка» на Чернігівщині – одна з найдавніших в Європі палеолітичної доби. Перші будівлі з дерева і кісток мамонта, примітивні знаряддя праці і побутові речі, парамузичні інструменти і браслети для прикрашання тіла знайдені та експозиційно зібрані в цьому історичному заповіднику на р. Десна. А директор сучасного музею Мезенської стоянки В. Куриленко з подивом і гордістю писав про «місячний календар мисливців на мамонта», виявлений тут, що засвідчує розвинену візуальну культуру наших пращурів не лише в земних, але й космічних масштабах [4].

А що ж говорити про «музейну» цінність Трипільської культури, яка залишила пам'ятки прадавньої в Україні архітектури, скульптури, кераміки, орнаментики, в т.ч. і меандрового типу! Космологічна символіка праукраїнців-трипільців є візуальним свідченням їхнього світогляду, способу життя, архаїчної культури в цілому.

Генеза ідеї й реального існування форм «музею» пов'язаний з феноменом *палацової культури*. Саме в палацах, на відміну від стоянок, печер, могил і пірамід, зібрання творів мистецтва стає «живим», доцільним, осмисленим. Палаці прикрашаються зібраними або спеціально створеними для

декорування інтер'єрів й екстер'єрів артефактами культури і мистецтв, що перетворюють їх у ранні форми «музею» як експозиції цінностей візуальної культури.

Такі відчуття я пережив під час екскурсії у Кносський палац, що на о. Крит, – шедевр, відповідно, античної кріто-мікенської культури [5].

Кносский дворец

Далеко закинула судьбина:
В Средиземноморье – между трёх
Опечаленными слёзами элина,
Римом взятых в плен материков.
Египтяне Криту импульс дали
Циклопический поставитъ здесь дворец,
Кносского царя чтоб в славе увидали, –
Немезиды принял он венец.
От позора Минотавра он укрылся,
Строя лабиринты. Под скалой
Сам собой топор обоюдоострый врылся,
Архаичный страх меня на покой.

Не меншу роль у музеєфікації культури відіграли і сакральні споруди – від первісних капищ і святилищ, зіккуратів і пірамід до античних храмів і християнських соборів, храмових комплексів будь-яких релігій і конфесій. Як «синтези мистецтв» (П. Флоренський), ці споруди та їхнє образно-художнє начиння самі є музейними пам'ятками візуальної й духовно-релігійної культури.

Як відомо, інституціонально ідея «музею» оформлюється в елліністичній Греції, коли в Олександрії будується «мусейон» як «храм муз» – мистецтв і наук. *Давньогрецьке культурне середовище*, відтак, складалося з храмової архітектури, вписаної у ландшафт (сигнатура «Акрополя»), навчальних закладів (сигнатура «Академії»), стадіону (сигнатура «Гімназії»), театру (сигнатура «Феатрону»), сфери мусичних мистецтв (сигнатура «Мусейона») й інших соціокультурних та просвітницьких інституцій. У широкому сенсі всі ці складові античної культури у своїй цілокупності були *універсальним «музеєм»*, який забезпечував соціалізацію, освіту і виховання античного громадянина. Такий статус і роль музею в житті соціуму стали основою його функціонування в західно – і східноєвропейських культурах. У процесу своєї еволюції й трансформації музей з ординарного культурного феномена перетворювався в *культуротворчу інституцію*.

Ідея «мусейона» в якості принципу та форми художнього життя обґрунтована М. Реріхом. У його статті «Пізнавання прекрасного» під «мусейоном» розуміється той «храм муз», створений ще давніми греками і який став культурною реальністю в елліністичній Олександрії. У «мусейоні» живуть музи, вирує дух науки і мистецтв; тут не стільки музей, скільки творча лабораторія, «майстерня» митців і науковців. Над всім і всіма панує музична душа культури, бо музика як «мистецтво муз» не зводиться лише до гри на інструментах, а є *гармонією*, що скріплює культурну реальність і світ людей.

Саме такий широкий соціокультурний і просвітницький сенс в ідею «музею» вкладає фундатор філософії космізму М. Федоров. У своїй праці «Філософія спільної справи» він пропонує при кожній школі мати свій музей і обсерваторію для історичної та астрономічної освіти дітей. Виходячи з принципу «Палуби» (коли планета Земля – космічний корабель, а земляни – його пілоти) [6], вселюдський мислитель турбується про адекватне виховання дітей землян, яке б включало знання багатющої культурної історії людства (через музей) і розуміння законів Космосу (через обсерваторію). Як бачимо, музей уявляється М. Федорову чи не найголовнішою формою культурного та художньо-естетичного виховання. Такі думки видатного мислителя-косміста і гуманіста не є випадково фантазійними і актуальні сьогодні. Адже ще з часів давнього Риму ідея «музею» і дух «Мусейону» витискується ідеєю «Колізею» (принцип «хліба і видовищ») і духом «Капітолія» (принцип примату влади, політики, права і суду над естетикою і мистецтвом). Інакше кажучи, римський політико-юридичний Сакрум придушує художньо-естетичний, мусікійський Сакрум, відкриваючи, насправді, натовпу (плебсу) шлях до профанного, вульгарно-тривіального в культурі, що відлунюється і досі (масова культура, кіч, псевдокультура тощо). А там, де немає справжньої трагедії, там царює банальність, бездуховне міщанство, – зауважив колись о. С. Булгаков.

Ідея «музею» і принцип «мусейону» в культурному середовищі і свідомості починають відроджуватись у добу західноєвропейського Ренесансу, де набувають культурно-гуманістичного характеру. З'являються не лише видатні архітектори і митці, що перетворюють увесь життєвий,

особливо міський простір у своєрідний «музей під відкритим небом», а й меценати, що підтримують цю естетизацію міського, бюргерського буття й збирають власні «музейні» колекції артефактів культури і мистецтва. Палаці і вілли, громадські установи і заклади освіти (перші університети) стають центрами збирання художньо-літературних і мистецьких шедеврів. Значну роль відіграли також реформаційні й контр-реформаційні процеси у пост ренесансній Європі, коли музеї, разом із храмами набули функцій утвердження певного конфесійного Sacrum'у через релігійно-художні цінності і святині. Більш за те, з'являється культурно-історичний тип людини Homo Universalis, яка у своєму житті і творчості сама виступає як «людина-музей», маючи універсальні знання, наукові й мистецькі здібності (Леонардо да Вінчі, Н.Макиавеллі, Мікеланджело та багато ін.). Іншими словами, у добу Відродження відбувається гуманістична «музеїзація» соціального буття, міста, культури, людини. У візуальному плані це супроводжується появою нових стилістик в архітектурі, мистецтві, моді, предметно-речовій сфері. Виникають не лише комерційні банки, а «банки мистецьких цінностей», т.б. художні галереї й протомузеї як такі.

В Україні становлення ідеї «музею» починається із слов'янського пантеону при дворі князя Володимира Великого та бібліотеки Я. Мудрого і завершується в гетьманських палацах І. Мазепи і К. Розумовського (зараз у Батурині створений модерний музейний комплекс на основі історії цієї гетьманської столиці).

Увесь подальший розвиток європейської цивілізації посилює тенденцію «музеїзації» культури. Музей, поруч із бібліотекою, університетом, театром, філармонією, художніми галереями стає одним із духовних центрів соціального буття, осередком інкультурації людей, освіти й виховання молоді. В Україні XIX ст. музеї починають виконувати й націєтворчі функції, сприяючи відродженню і розвитку етнокультури, закладаючи основи історичної пам'яті, національної свідомості і культурної ментальності. В умовах державної політики імперської русифікації створенням таких музеїв займалися, в основному, меценати – сім'я Тарновських, Яворницький, Харитоненко, Семиренко, Терещенко, брати Ханенки.

Зокрема, на Чернігівщині, у с. Качанівка недалеко від Ічні, з'явився фамільний музей сім'ї Тарновських (існує вже як державний і зараз, хоча багато його експонатів після війни передано до інших історичних та художніх музеїв України). Тарновські не лише збирали українські старожитності, твори мистецтва і книги, а й запрошували до себе «на пленер» вітчизняних художників і поетів, музикантів і акторів. За майже 50 років існування цього мистецького осередку в його стінах побувало понад 600 вітчизняних митців і громадських діячів, у т.ч. Т. Шевченко, П. Куліш, В. Штенберг, М. Гоголь, М. Ге, М. Глінка, ін. знані репрезентанти української та російської культур XIX ст. Відтак, маєток Тарновських перетворився у справжній «музейон», надихаючи і навіть фінансуючи багатьох із них. Музей став центром культурного життя України, запрошуючи до творчого спілкування людей мистецтва, збираючи унікальну колекцію їхніх творів. Сьогодні садиба і палац Тарновських у Качанівці виконує чисельні функції сучасного музею, проводячи активну освітньо-естетичну, пропагандистську, наукову діяльність [7].

Качанівка

Колись Шевченко тут бував з віршами,
А Ге Микола на пленері малював,
Частенько гості разом чаркували,
Академічну славу тостами наклав
На власника палацу – мецената
І шанувальника всіх українських муз.
Від батька сину, і від брата – брату
Котилась слава про обійстя руж,
Акомпанемент що дало для творчості натхненних душ.

Ідея «музею» розроблялася не лише теоретиками культури і мистецтва, а втілювалася меценатами і державними діячами. Багато художників, особливо авангардистів, мріяло про «новий музей» сучасного мистецтва (у Франції це обґрунтував естетик і культуролог А. Мальро), про запровадження художніх форм у саме життя, тобто про його «музеїфікацію» й відповідно «демузеїфікацію» художньої творчості. У 20-х рр. XX ст. таким художником, теоретиком і практиком ідеї «музею» був знаний авангардист, фундатор абстракціонізму В. Кандинський. Останній, як естетик, звертався не лише до філософії абстрактного мистецтва, як у праці «Про духовне в мистецтві», а й до питань *соціології та «менеджменту» художньої культури*. Метафізика філософсько-естетичного дослідження змінюється «прикладною» проблематикою, але все одно

пов'язаною з естетикою і мистецтвознавством. Так, у статті «Музей живописної культури», опублікованої 1920 р. у журналі «Художественная жизнь», В. Кандинський намагається відшукати «керівний принцип і систему» роботи художніх музеїв (пізніше до цієї проблематики звернеться і А. Мальро в роботі «Уявний музей»). На думку В. Кандинського, головна мета художнього музею – «показати розвиток мистецтва з двох боків: 1. З боку нових внесків у чисто художній галузі... і 2. З боку розвитку чисто художніх форм...» [3; 5]. Як бачимо, і тут теоретика і практика авангардизму хвилюють естетичні проблеми новаторства як в аспекті винахідництва нових художніх прийомів, так і в аспекті «ремесла» в мистецтві.

При Музеї живописної культури В. Кандинський пропонує відкрити відділ експериментальної техніки живопису. На думку авангардиста, «Матеріалістично-реалістичний напрям у живопису XIX ст., що стояв у загальному зв'язку з короткочасними захопленнями матеріалістичними системами в науці, моралі, літературі, музиці та ін. галузях духовного життя, розірвав зв'язок із суто живописними методами минулих віків...». Але «із середини XIX ст., мабуть, головним чином, під впливом японської гравюри, європейські митці усвідомили, ... що починається розбудова т. зв. нового мистецтва, яке, однак, є тільки органічним продовженням росту мистецтва взагалі» [3; 5]. В. Кандинський закликає до повної свободи в наданні права кожному новатору в мистецтві шукати і дістати державне визнання, заохочення і достойну оцінку, зокрема в «музеї живописної культури».

У наш час проекти В. Кандинського та А. Мальро трансформують в новому мистецтвознавчому дискурсі відомий художній критик О. Сидор-Гібелінда, що розробив концепцію «неіснуючого музею», який має віртуальний характер і на основі дигітальної революції може умовно представляти постмодерні зразки сучасної візуальної культури в електронних, цифрових носіях. Такий неіснуючий але уявний «пост-музей» все більше пов'язується з відео- та –медіа-артом, як, наприклад, у творчості Т. Палатайка [10].

На початку літа 2017 р. у Києві проведена Міжнародна наукова конференція «Музеї та реставрація», присвячена питанням реалізації національної музейної політики, діяльності музеїв та їх ролі у збереженні культурної спадщини, науковим дослідженням з музеєзнавства та реставрації [див. 8]. Проблематика сутності та реалізації ідеї «музею» прозвучала у доповідях А. Алексанової, О. Гладун (м. Черкаси), Ж. Денисюк, Л. Міненко (м. Київ), Т. Осадчої (м. Одеса), О. Пушонкової (м. Черкаси), С. Руденка (м. Київ). Конференція та відповідний збірник наукових праць, особливо статті згаданих авторів засвідчили поглиблення культурологічних, естетичних та мистецтвознавчих інтересів до концептуального дослідження феномену «музею» в його сутності, історії та сучасних вимірах, в т.ч. регіональних. Як зазначила А. Алексанова, музеї сьогодні стають центрами мистецтва і культури краю [10; 22-26]. Зокрема, глибокий інтерес до науково-дослідницької діяльності в галузі музеєлогії можна побачити на прикладі Черкаського обласного художнього музею (ЧОХМ). Крім звичної для багатьох музеїв роботи з каталогізації фондів, складання каталогів, анотацій і буклетів художніх виставок, тут із 2010 р. видається власний «Музейний альманах», в якому публікуються наукові матеріали: статті, нариси, есе співробітників музею, а також культурологів, естетиків, мистецтвознавців з інших регіонів України [9].

Теоретичні проблеми музеєзнавства досліджують О. Гладун («Тенденції розвитку українського музею у процесах зміни ціннісних пріоритетів»), О. Пушонкова («Сучасна візуальна культура: проблеми та перспективи»), І. Яковець («Використання засобів медіа-мистецтва та інформаційних технологій в діяльності сучасного музею»). Аналізуються мистецькі скарби ЧОХМ, досвід виставкової діяльності, питання розширення соціальних функцій музею. Директор ЧОХМ О. Гладун переформатовує ідею «музею» як культурного центру: від музею як «галереї класичного мистецтва» (мистецтвознавчий дискурс) – до музею як центру іншої культури (культурологічний дискурс) [9; 9]. Наприклад, у Кам'янці.

Кам'янка

Кобзарський край – душі розмай,
А Кам'янка – творців притулок:
М'якенько сипле водограй
Янтарні фарби у малюнок
На вірш поета, музику митця.
Коли тут генії збирали музи,
Акомпанемент йшов від Отця,
а хором стали гарні друзі...

Цікавий досвід осмислення ідеї «музею» та музеетворчої діяльності є і в Чернігівському музеї сучасного мистецтва «Пласт-Арт» (директор Б. Дєдов, куратор В. Личковах). У зв'язку із святкуванням 1100-ліття Першої писемної згадки про Чернігів (907 р.) у «Пласт-Арти» представлена виставка проектів нових музеїв Поліського краю України. Музей народжував музеї.

В експозиції культурно-мистецьких проектів відтворюється фактично вся історія Чернігово-Сіверщини – від часів Київської Русі до ХХ ст. в її «знакових» подіях і образах. Як духовна «сигнатура» м. Чернігова, що доповнює ідею Спаса, постає проект пам'ятника Св. Михайлу та Федору. Наші земляки уславились у ХІІІ ст. жертвним подвигом в ім'я християнської віри й були канонізовані православною Церквою, їхні святі імена символізують вірність народові, вірі, державі. Проект пам'ятника (арх. А. Гайдамака) включає до себе і меморіальну зау, присвячену славним сторінкам чернігівської історії.

Героїчний дух Київської Русі присутній і в проекті відродження Любеча як княжого града. Старовинне українське місто посідало важливе місце на шляху «із варяг у греки», виконуючи функції захисту Дніпра на північ від Києва. Саме тут наприкінці ХІ ст. проходив з'їзд руських князів, що заклав нову структуру киеворуської держави. Передбачається відновлення княжого замку на високих дніпровських кручах із характерною для староукраїнського ландшафту єдністю архітектурно-природного середовища. Пам'ятник з'їзду князів уже встановлений до 900-річчя його проведення (скульптор Г. Єршов).

Трагічна сторінка історії України – загибель Батурина на початку ХVІІІ ст. – презентується в проекті реставрації колишньої Гетьманської столиці. Крім пам'ятного хреста, встановленого на місці знайдених могил загиблих батуринців, робиться повна реконструкція гетьманського палацу, що належав К. Розумовському. Весь Батурин, по суті, перетворюється в меморіальний комплекс, що символізує відродження духу української історії. А місто, що ожило як птах-Фенікс із попелу, стає містом-пам'ятником. Велику увагу цій історико-культурній акції, спрямованій у майбутнє, приділяв Президент України В. Ющенко...

А ось ще один проект, пов'язаний з останнім гетьманом Лівобережної України.

...Історія стоїть біля дороги

І дивиться: хто їде по соші?

Йде череда, туман взяла на роги.

А он село, що зветься Лемеші...

(Ліна Костенко)

Так, саме тут, на київській трасі, неподалік від Козельця, у Лемешах знаходиться родинний маєток Розумовських. Залишилася церква, яку зводила графиня Розумовська, ну, і звичайно, народна пам'ять про славний рід. У проекті створення музею родини Розумовських (арх. А. Гайдамака) передбачається встановлення комплексу споруд із козакою левадою. Садиба-музей буде відтворювати дух українського обійстя кінця ХVІІІ ст., стане символом української історії, культури, меценатства. Наші славні земляки Розумовські гідно представляють добу українського Бароко, поєднання європейських культурних цінностей з народними традиціями. Про це промовисто говорить храм Різдва Богородиці в Козельці, що може входити в єдиний комплекс із музеєм у Лемешах.

Прикладом реалізації культурно-мистецького проекту слугує експозиція, присвячена музею П. Куліша. На хуторі Мотронівка під Борзною вже відновлена садиба видатного мислителя і письменника, його скромна могила з капличкою обіч. Хата, її інтер'єри, будівлі обійстя відтворюють типовий український хутір кінця ХІХ ст., дух «хутірської філософії та поезії», що так полюбляв наш земляк, «другий Тарас» України. Музейні експонати розкривають культурницькі й народницькі прагнення П. Куліша, його національні й просвітницькі ідеали. Біля будинку-музею встановлений єдиний в Україні пам'ятник П. Кулішу (скульптор А. Гайдамака), разом із садибою складаючи місце поклоніння генієві українського слова.

Так само «святим місцем» може стати і музей-садиба М. Костомарова в с. Дідівці Прилуцького району. Народжений на Чернігівщині, він разом із П. Кулішем, Т. Шевченком та іншими просвітянами створив Кирило-Мефодіївське братство, спрямоване на суверенізацію українського народу. Саме М. Костомарову належить програмний документ Братства – «Книга буття українського народу», що розкриває історичні та релігійні підвалини самоусвідомлення української нації, її окремішності та неповторності серед інших слов'янських народів. Музей-садиба видатного українського вченого і патріота може донести до наших сучасників світоглядне багатство українофільських ідей, актуалізувати духовну спадщину М. Костомарова та інших «братчиків» у сучасній геополітичній та соціокультурній ситуації, у процесах євроінтеграції.

Україна вже знає пам'ятник Героям Крут, урочисто встановлений на місці боїв у 1918 р. Стилізована колона Київського університету нагадує про гімназистів і студентів – «300

українських спартанців», що загинули смертю хоробрих у нерівному бою з військами Муравйова. Проект меморіального комплексу пам'яті героїв (автор Б.Дедов) передбачає створення музею крутівської трагедії, розміщеного у старовинних вагонах часів Громадянської війни. На місці знайденої могили юного українського патріота встановлений хрест, складений із залізничних рейок. Меморіал у Крутах стає священним місцем традиційних всеукраїнських зборів патріотів і державників.

На виставці експонувався і проект пам'ятника жертвам голодомору в Чернігові. Такі символи народної пам'яті повинні бути в усіх регіонах України, бо мільйони безневинно знищених у 1933–1934 рр. – то всеукраїнська трагедія. Чернігівщина теж постраждала від геноциду, і забувати про це нащадкам страждальців не можна. Пам'ять про муки народні морально очищує й духовно підносить людину. Чернігівцям є що пам'ятати і кого поминати в ім'я вічного життя...

Потребує своєї реконструкції і улюблене місце відпочинку чернігівців – територія древнього Валу. Сакральний центр Чернігова з його соборами і музеями, козацькими гарматами і пам'ятником Т. Шевченку притягує до себе і місцевих жителів, і туристів. Планується створення єдиного історико-архітектурного і туристичного комплексу, що зробить відпочинок на Валі цікавим, приемним і корисним. Крім оновлення згаданих пам'яток і створення рекреаційних зон, планується відбудова корпусу чоловічої гімназії з подальшим розміщенням там археологічного музею. Таким чином, усі основні музеї міста з бароковою будівлею Колегіуму будуть зібрані на Валі, освяченим Спасо-Преображенським і Борисо-Глібським соборами. Сигнатура чернігівського Спаса одухотворить сприйняття минулого, переживання теперішнього, очікування майбутнього.

Майже всі ці культурно-мистецькі проекти розроблені Народним художником України А. Гайдамакою разом із художником-монументалістом, заслуженим діячем мистецтв Б. Дедовим. Архітектора і дизайнера об'єднують не лише спільні творчі плани, а й ще те, що вони – земляки-чернігівці. «Парад проектів» на виставці в галереї «Пласт-Арт» – достойна данина рідному місту, батьківській чернігівській землі.

Чернігів. «Пласт-Арт»

Чернеги колись заснували це місто –
Ера Семаргла і Чура була,
Ранком блищить як коштовне намисто
Найзачарована в світі Десна.
І, вже вступаючи в третій міленіум,
Гідно вклонившись Христу,
Іскру натхнення запалоє геніум
Валом-Дитинцем в різдвянім посту.
«Пласт-Арт» тут став новочасним музеєм,
Ліки мистецькі для духа надбав,
Ангел підтримує бій з «Колізеєм»,
Святістю «шоу» поправ.
Танці диявольські тут не в пошані,
Арт-бізнесменам тут місця нема,
Радо вітають гостей «кулішани»,
Творчо відкриють мистецтв закрома.

Висновок. Отже, історичний розвиток ідеї «музею» в культурологічному, естетичному та мистецтвознавчому дискурсах показує її збагачення новими соціокультурними та художньо-естетичними сенсами і функціями. Ейдос «Музейону» перетворюється у *культуротворчу сигнатуру* – знаково-смысловий комплекс упорядкування життєвого і духовного простору людини, естетизації соціального середовища. Сьогодні музей зберігає родову пам'ять нації і людства, минулим одухотворяє майбутнє, стає живим центром «світу мистецтва» (А. Оліва), джерелом духовно-естетичного розвитку людей, особливо молоді. В Україні ідея «музею» пройшла шлях від пантеону Володимира Великого і Києво-Печерської Лаври до сучасного «Арсеналу», реалізуючи себе у збереженні та поширенні сакральних і культурно-мистецьких цінностей нашого народу. В сучасному діалозі культур ідей і реальність музейної справи здатні підтримати євроінтеграційні процеси, зокрема входження України у спільно європейський і світовий культурний часопростір. У зв'язку з цим музеї і музеєзнавство потребують відповідної трансформації в умовах дигітальної революції й утвердження «універсального діалогу» у сфері культури і «світу мистецтва».

Список використаної літератури

1. *Довгич В.* Матір Індо-Європа / В. Довгич // Індо-Європа : Онуки Дажбожі. – Кн. 1–2. – Київ, 1996–1997.
2. *Івановська Н.* Проект «Мистецький Арсенал» у часопросторі культури України початку ХХІ століття: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства / Івановська Н. В. – Київ, 2017. – 20 с.
3. *Кандинский В.* Музей живописной культуры / В. Кандинский // Сов. культура. – 1989. – 11 мая.
4. *Куриленко В.* Мезин. Чи був місячний календар мисливців на мамонта? / В. Куриленко // Дивосад : Чернігів. культуролог. журн. / гол. ред. В. Личковах. – № 3–4. – Чернігів, 2001. – С. 6–7.
5. *Личковах В.* Греко-слов'янський діалог культур : Статті, есе, акровірші / В. Личковах. – Чернігів, 2014. – 112 с.
6. *Личковах В.* Педагогический и эвристический смысл принципа «Палубы» в космизме Н. Ф. Федорова / В. А. Личковах // Русский космизм и ноосфера: Тез. докл. Всесоюз. научн. конф. – М., 1989. – С. 17–18.
7. *Меценатство та його роль в суспільно-економічному і культурному житті України:* Матер. наук. конф. (Качанівка, 29-30 липня 2010 р.) / Відп. за вип. Т. Шевченко. – Київ, 2010. – 175 с. Палацово-паркові комплекси України: охорона, збереження та використання : наук. зб. – Київ, 2016. – 232 с.: іл.
8. *Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини:* актуальні виклики сучасності. Матер. Міжнарод. наук.-практ. конф. / редкол.: В. Чернець (гол.) та ін. – Київ : НАКККіМ, Асоціація реставраторів України. Вид. О. Філюк, 2017. – 360 с.
9. *Музейний альманах.* Наук. матеріали: статті, есе / ЧОХМ; Редкол.: О. Д. Гладун, О. А. Пушонкова. – Черкаси : Ю. А. Чабаненко, 2010. – 112 с.
10. *«Чернігівські Афіни»:* від Бароко до постмодерну в естетиці / М. Загорулько, В. Личковах: монографія. – Чернігів : Десна-Поліграф, 2016. – 272 с.

References

1. *Dovgich V.* (1996–1997). Matir Indo-Evropa // Indo-Evropa: Onuki Dazhbozhi. – Kn. 1–2. – Kyiv.
2. *Ivanovs'ka N.* (2017). Proekt «Mistec'kij Arsenal» u chasoprostori kul'turi Ukraini pochatku 21 stolittja: avtoref. dis. ... kand. mistectvozn. / Ivanovs'ka N.V. – Kyiv. – 20 s.
3. *Kandins'kij V.* (1989). Muzej zhivopisnoj kul'tury // Sovetskaja kul'tura. 11 maja.
4. *Kurilenko V.* (2001). Mezin. Chi buv misjachnij kalendar mislivciv na mamonta? // Divosad : Chernigiv. kul'turolog. zhurn. / gol. red. V.Lichkovah. – № 3–4. – Chernigiv. – S. 6–7.
5. *Lichkovah V.* (2014). Greko-slov'jans'kij dialog kul'tur: Statti, ese, akrovirshi. – Chernigiv. – 112 s.
6. *Lichkovah V.* (1989). Pedagogicheskij i jevristscheskij smysl principa «Paluby» v kosmizme N.F.Fedorova // Russkij kosmizm i noosfera: Tez. dokl. Vsesojuz. nauchn. konf. – M., 1989. – S. 17–18.
7. *Mecenatstvo ta jogo rol' v suspil'no-ekonomichnomu i kul'turnomu zhitti Ukraini* (2010). Mater. nauk. konf. (Kachanivka, 29-30 lipnja 2010 r.) / Vidp. za vip. T.Shevchenko. – Kyiv. – 175 s. Palacovo-parkovi kompleksi Ukraïni: ohorona, zberezhennja ta vikoristannja: Nauk. zb. – Kyiv, 2016. – 232 s.: il.
8. *Muzeï ta restavracija u konteksti zberezhennja kul'turnoi spadshhini:* aktual'ni vikliki suchasnosti (2017). Mater. Mizhнарод. nauk.-prakt. konf. / redkol.: V.G.Cherneck' (golova) ta in. – Kyiv : NAKKKiM, Asociacija restavratoriv Ukraïni, Vidavec' Oleg Filjuk. – 360 s.
9. *Muzejnij al'manah.* (2010). Naukovi materialy: statti, ese / ChOHM; Redkol.: O. D. Gladun, O. A. Pushonkova. – Cherkasi : Ju. A. Chabanenko. – 112 s.
10. *«Chernigivs'ki Afini»:* vid Baroko do postmodernu v estetici (2016). / Marija Zagorul'ko, Volodimir Lichkovah: monografija. – Chernigiv : Desna-Poligraf. – 272 s.

UDC 008:069.01

THE MUSEUM: AN IDEA AND REALITY IN THE WESTERN-EUROPEAN AND UKRAINIAN CULTURE

Lychkovakh Volodymyr, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
National Academy of Managerial Personnel of Culture and Arts, Kyiv

In the context of European integration processes that take place in modern Ukraine the author analyzes the idea and phenomenon of the museum in its formation development as a cultural and creative institution. Some historical and national forms of museum praxis and their representation in culturological, aesthetic and art history literature are examined. On the example of the European Renaissance a protomuseums humanistic social life, town and culture «museum activities» of people are revealed (Homo Universalis as «homo-museum»). The phenomenon of the museum is associated with the culture of palaces, the emergence of the first galleries and private collections of antiquities. Reformation and counter-reform processes in post-Renaissance Europe have also played a significant role when museums together with temples became cultural centres of religious and artistic values, the establishment of certain confessions of the Sacrum.

The formation of the idea «museum» in Ukraine is derived from the Slavic pantheon at the court of Vladimir the Great, the library of Yaroslav the Wise, and is completed in the hetman's palaces of Ivan Mazepa and Kyrylo Rozumovsky. In the 19th century Ukrainian museums created by patrons of art (the Tarnovsky family, Yavornytsky, Khanenko brothers, etc.) began to fulfill the national creative functions.

Modernization of the museum business in the 20th century is associated with the names of theorists and practitioners of the artistic avant-garde – V. Kandinsky, A. Malraux, A. B. Oliva. The eidos of the «Museion» is

transformed into a culture-making signature – a sign and semantic complex that makes into order the life and spiritual space of a man, aesthetizes the social environment.

Modern transformation of the museum business in Ukraine is shown through the activities of the Tarnovsky museum-estate in Kachanivka, the Cherkassy regional art museum, historical and cultural monuments of the Chernihiv-Siversky region. The idea of a «new» («imaginary» – A. Malraux) museum opened by the postmodern seeker in the informational society culture of the «digital revolution» era is supported. Such yet non-existent but imagined «post-museum» is increasingly associated with video and media art, as, for example, in the expositions of the artistic «Arsenal».

Key words: museum, a culture-making function of the museum, museology, protomuseum, «a new museum», patron of art, «museum activities», dialogue of cultures.

Надійшла до редакції 10.11.2017 р.

УДК 130.2:316

САМООРГАНІЗАЦІЯ КУЛЬТУРИ: СУЧАСНА ПАРАДИГМА

Гоцалюк Алла Анатоліївна, доктор філософських наук,
доцент кафедри культурно-дозвілєвої діяльності,
Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ
goz_pravo@ukr.net

Висвітлюється питання сучасного розуміння самоорганізації культури. Використовуючи синергетичний підхід до феномен культури досліджено її як складну, нелінійну, відкриту та дисипативну систему. Звернено увагу, що непостійність та змінність світу є важливими факторами самоорганізації культури. Фактично сучасна людина здатна вижити у глобалізованому соціумі завдяки здатності адаптуватися до постійних соціокультурних змін (нових форм культури) та розумінню можливостей культури до самоорганізації.

Ключові слова: культура, самоорганізація культури, нелінійна система, синергетика, соціум, дисипативна система.

Постановка проблеми. Поняття самоорганізації будь-якого явища тісно пов'язане з напрямом синергетики. У культурології синергетичний метод наукових досліджень знаходиться на стадії становлення, власне, як і сама наука культурологія перебуває у процесі напрацювання власного об'єкту, методів, системи тощо. Разом із змінами у динаміці соціального буття відбуваються і нововведення до наукового розуміння та пізнання оточуючого світу: застосовуються інноваційні підходи у дослідженнях, здавалося, уже б усебічно вивчених явищ, ускладнюються та диференціюються знання, розвиваються міждисциплінарні дослідження, інтегрується та порівнюється уже набута інформація з відомостями про нові, можливо більш складні, типи об'єктів пізнання, відбуваються спроби моделювання розвитку ситуацій у зв'язку з сучасними викликами цивілізації. Синергетика є порівняно новим напрямом вивчення процесів та явищ, яка дозволяє осучаснити наукові підходи розуміння культури.

Аналіз останніх досліджень. Науковий інтерес до поняття синергетики впевнено сформувався у середині 70-х рр. ХХ ст. як розуміння про теорію складних самоорганізованих систем. Л. Бергаланфі запропонував синергетичну парадигму (виражає суть природних і соціальних явищ), підґрунтям якої є кооперативність дій розрізнених ізольованих об'єктів, що спонтанно організується в структуру деякої системи, яка, в свою чергу, функціонує у певному середовищі [18]. Питання самоорганізації та синергетики як міждисциплінарних понять досліджувалися представниками різних держав: М. Каганом [7], Х. Хакеном [19], Е. Янчем [20]. Український внесок у вивчення проблеми синергетичного методу може бути представлений працями одного з найвідоміших науковців, який присвятив свої праці вивченню ноосфери – В. Вернадського [3]. Спираючись на ідеї останнього видатний філософ А. Свідзінський визначив культуру як синергетичний об'єкт та дослідив її особливості, зокрема розуміючи під нею процес самоорганізації ноосфери [13]. Продовживши вивчати проблеми самоорганізації культури, в іншій праці А. Свідзінський писав: «що процеси самоорганізації в ноосфері відбуваються не ізольовано, а переплітаються з дещо іншим процесом самоорганізації, етногенезом, який надає структурованості самому людству, перетворюючи його на сукупність вельми своєрідних структурних одиниць – етносів. Ці одиниці є основними для культуротворення, хоча мірою розвитку контактів між ними формується те, що називається загальнолюдською культурою, тобто і ці одиниці зливаються в загальний процес самоорганізації ноосфери людства, хоча й досі зберігають свою самобутність, своє неповторне обличчя» [14; 33]. Виходячи з наведеного, справедливо вважати, що при моделюванні ситуацій щодо самоорганізації